

КОМПОЗИЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПАМФЛЕТУ М. ХВИЛЬОВОГО «АХТАНАБІЛЬ...» (З ОГЛЯДУ ВИСВІТЛЕННЯ ТА ПОЄДНАННЯ ТОЧОК ЗОРУ)

Дослідники різноманітних зразків мистецтва (живопису, кінематографа, літератури) дійшли спільної думки, що результат творчої праці, його художня довершеність залежні від вибору митцем особи, через сприйняття якої відображається навколишній світ. Так О. Толстой, наприклад, зазначив, що письменникові належить завчасно знати, чікими очима він дивиться на світ, тим часом В. Фашенко вважав, що досконале розуміння твору неможливе без визначення імені, від якого будується оповідь чи опис.

у живописі, кінематографії зображене відтворюється через осібне сприйняття творця. Як відомо із праці Ортеги-і-Гассета, у малярстві Заходу відбувся небувалий переворот саме внаслідок зміни художниками бачення (з ближнього на дальнє), який призвів до переходу в зображенні від предметів до відчуттів і врешті аж до ідей. Науковець переконаний, що на зміну зосередженому в одній точці поглядові прийшов всеохоплюючий погляд, і це стало глибинною основою еволюції не тільки живопису та філософії, а європейського духу в цілому.

Кінематографісти під термінами «загальний план» та «крупний план» розуміють вигляд картини у кадрі, який може змінюватися залежно від завчасного вибору митцем відстані до зображуваного.

У мистецтві слова здебільшого існує взаємодія відчуттів кількох людей (автора, основного оповідача та персонажів), через які виражається основний смисл, ідея та художня цілісність твору. С. Антонов розмежував оповідання, написані з точки зору автора та з точки зору героя, та зауважив, що події забарвлюються відчуттями тієї особи, з чієї точки зору вони зображуються, а Б. Успенський довів, що структуру художнього тексту можна описати, якщо дослідити різні авторські позиції, з яких ведеться

оповідь і з'ясувати співвідношення між ними. Тобто, в кожному епічному творі образи, події, пейзажі тощо розкриваються через відчуття однієї чи кількох осіб, а поєднання цих відчуттів між собою, їх чергування, перехід від пізнання до пізнання – це і є своєрідна схема, план, основа композиції літературного твору. Зв'язок думок та поглядів різних людей підпорядковується «ідейно-художньому центру» [7, 154], служить для формування у свідомості читача провідної позиції, бажаного висновку, емоції чи почуття.

Щоправда, спостерігається розбіжність у формулюванні фахівцями самого терміна на означення бачення, відчуття: «точка зору» (Б. Успенський), «промінь зору» (В. Фашенко), «кут зору» (Б. Корман).

У науковому середовищі домінує трактування поняття «точка зору» як «розташування „спостерігача“ (повістяра, розповідача, персонажа) у відтвореному світі (у часі, просторі, в соціально-ідеологічному та мовному середовищі), яке визначає його кругозір...» [3, 1078]. У визначенні Ортеги-і-Гассета «точка зору» – це місце зосередження погляду на площині чи в просторі, з'єднання зорових променів в одній точці, яка в цей момент набуває оптично-привілейованого положення, вчений схильний до думки, що всяка картина – це точка зору художника, а «образ являє нам побачене з певної точки зору» [5, 187]. Тим часом В. Фашенко, аналізуючи композицію новели, відстоював поняття «промінь зору» як закон, принцип композиції і надавав йому перевагу над терміном «точка зору», трактуючи спосіб бачення як погляд «від кого, на що і з якою метою» [8, 159]. Б. Корман трактує «кут зору» у художньому творі як здатність людини бачити певний відрізок простору – від і до, звідси і доти, що дає можливість порівняння й оцінки побаченого, оскільки художник розміщує в полі зору контрастні речі чи особи. Фахівець визнає «кут зору» як «взаєморозташування в просторі» носія мови та видимого ним, коли предмет може розглядатися спочатку знизу, а потім зверху, а при потребі збоку чи навіть ззаду.

Аналізуючи типологію композиційних можливостей у зв'язку з проблемою точки зору, Б. Успенський визнав, що в художній літературі можлива оповідь з оціночної, часо-просторової та психологічної точок зору.

Публіцистична інтерпретація дійсності ґрунтується на оціночній точці зору, оскільки автор, осмислюючи явища суспільного життя, схвалює позитивне та засуджує шкідливе, негативне. У публіцистиці зазвичай

маємо погляди на певне явище кількох осіб, взаємодію різних (суголосних і протилежних) точок зору, однак домінуючою тут виступає авторська точка зору. Публіцист висловлює власну (здебільшого критично-сатиричну) точку зору прямо та відкрито і виступає носієм панівної точки зору, яка підпорядковує собі інші точки зору та оцінює їх. Одночасно для публіцистичного викладу, як і для художньої творчості, властиві часопросторова та психологічна точки зору.

Наше завдання вбачаємо в тому, щоб, використавши набутки вчених відносно проблеми точки зору в плані композиції художніх творів, простежити їх особливості відносно структури памфлету М. Хвильового.

Цікавим у плані композиції, на нашу думку, є памфлет «Ахтанабіль сучасності або Валер'ян Поліщук у ролі лектора комуністичного університету».

«Ахтанабіль...» своєю появою обумовлений літературознавчою розвідкою В. Поліщука «Літературний авангард. Перспективи розвитку української культури, полеміка і теорія поезії» і є професійно-критичним оглядом цієї роботи. «Ахтанабіль...» складається з «Ліричного вступу», шести частин і розділу «P. S і P. P. S». I–III розділи – це аналіз статті В. Поліщука «Завдання доби», IV розділ – огляд статті «Дутий Кумир», V–VI розділи – оцінка статті «Домарксівської поетики». Поділ памфлету на частини можна пояснити бажанням спростувати тези опонента і зручно розташувати частини для полегшеного сприйняття читачем.

У «Ахтанабілі...» протистоять, борються дві провідні точки зору – автора та опонента, у творі чітко розмежовується точка зору В. Поліщука на суть аналізованих ним явищ та подій, точка зору М. Хвильового з цих питань, точка зору памфлетиста на позицію ідейного противника та точка зору сторонніх осіб (С. Єфремов, Д. Донцов, учень третьої групи і неназвана особа), які різною мірою дотичні до цього «полемічного двобою».

Точка зору Поліщука-теоретика простежується через дослівне відтворення автором його думок, коли М. Хвильовий наводить цитати із статей опонента; непрямою мовою, памфлетист власними словами переказує ідеї суб'єкта уваги («В. Поліщук... гадає, що на місце „розвінчаного“ Тичини законним кандидатом являється він...» [9, 141], «Поліщук... перш за все схопився за вітаїзм: мовляв, це ж страшенне нецтво викинути з цього слова „л“» [9, 132]); а також мовою автора

памфлету, у цьому випадку сатирик сам говорить за свого супротивника («Вийде так: все застаріле – і епітети, і звороти, і ямби...» – про висновок В. Поліщука щодо поезії П. Тичини. – М. С. [9, 142]).

Важливо зазначити, що точка зору Поліщука відносно літературознавства чітко заявлена ним у публікації «Літературний авангард...», у памфлеті ж маємо об'єктивну точку зору, її дублювання тільки в окремих цитатах, вилучених із цієї праці М. Хвильовим; у інших випадках, зокрема, коли памфлетист переказує думки опонента або навіть сам говорить за свого героя, наявна «авторська обробка чужого слова» [6, 62]. У художніх текстах оповідач здатен висловлюватися замість котрогось із персонажів і займати при цьому, як зазначає Б. Успенський, позицію об'єктивного спостерігача, який точно, протокольно фіксує чийсь мову або позицію редактора, що пропускає почуте через власне відчуття і разом із тим обробляє пряму мову героя. У памфлеті «Ахтанабіль...» авторська обробка висловлювань В. Поліщука здебільшого відбулася з позиції Хвильового-критика; памфлетист в основному зосередився на суті, змісті теоретичних міркувань опонента з тим, щоб вказати на їх наукову необґрунтованість та логічну непослідовність. Публіцист так відтворює точку зору опонента, що висловлене Поліщуком набуває парадоксально-комічного звучання. Проте у памфлеті є точка зору автора стосовно форми висловлювань В. Поліщука, до аналізу якого ми підійдемо згодом.

Точка зору М. Хвильового на суть аналізованих питань і точка зору опонента у памфлеті розкривається:

- через прямі, відкриті формулювання – думки, відмінні від поглядів В. Поліщука («П. Тичина – національний поет... зумів поєднати глибоку думку з блискучою формою вислову» [9, 141], «Його ж поділення (періодизація. – М. С.) – це просто малописьменні етюди» [9, 133], «Поліщук пише не верлібром, а звичайною прозою, і то поганою» [9, 147]);
- за допомогою тропів, а також через варіювання іменем та прізвисьмом опонента;
- внаслідок зіставлення автором двох точок зору – власної та суб'єкта уваги.

Предметом оцінки у памфлеті «Ахтанабіль...» став Поліщук-фахівець та продукт його творчої праці – літературознавча розвідка. Тому головний персонаж памфлету – це не нова людина, що виникла у творчій фантазії

Хвильового-митця, а реальна, публічно відома особистість із певними якостями та індивідуальним світоглядом. Аналізуючи професійну діяльність В. Поліщука, памфлетист не оминає особи автора, малює портрет літератора-теоретика: відтворює склад його мислення, здатність сприймати, узагальнювати та передавати інформацію. Автор не визнає, не підтримує ідеї суб'єкта уваги, більше того, він публічно засуджує, сатирично критично оцінює його професійну діяльність. Уже в передньому слові до циклу «Думки проти течії», до якого увійшов памфлет «Ахтанабіль...», письменник представляє Поліщука як «милого, але... несерйозного супротивника» [9, 83], а його праці як «безграмотні „теорії“» [9, 150]. У памфлеті Хвильовий висміює вади Поліщука-літератора, поета, революціонера, тому всі різновиди тропів, вжиті для різнобічної оцінки, засвідчують неповажне, глумливе ставлення до персонажа.

Оціночна точка зору щодо особи Поліщука-літератора розкривається через варіювання у тексті памфлету імені та прізвища героя, бо саме, як зазначає Б. Успенський, те чи інше ставлення до персонажа проявляється перш за все в тому, як він називається. Через формулювання назв опонента (Поліщук, В. Поліщук, Валер'ян Поліщук, Валер'ян, Валерка) висловлюються різноманітні точки зору: точка зору автора памфлетів, точка зору сторонніх осіб, які не беруть участі в ідейному протистоянні; точка зору самого опонента на власну особистість.

Іменами Валер'ян Поліщук, В. Поліщук памфлетист, як може здатися на перший погляд, висловлює ніби поважне ставлення до колеги з письменницького цеху, розміщуючи при цьому ім'я перед прізвищем на ознаку ввічливо-офіційного відношення до нього. Проте М. Хвильовий тільки незначною мірою підтримує цю оцінку, здебільшого, це поверхова точка зору щодо особистості Поліщука, людей певного кола, пов'язаних з ним трудовими відносинами (поет, викладач університету), але з різних причин не обізнаних досконало з його творчістю («...лекції-бесіди Валер'яна Поліщука в комуністичному університеті...» [9, 150]). Одночасно в іменах заявлена точка зору самого В. Поліщука, його власна бажана оцінка своєї особистості.

Поліщук, Валер'ян, Валерка – назви персонажа передають осібну оціночну (від неповажної колегіальної до принижувальної) точку зору автора-памфлетиста. Поліщук – прізвище літератора-дискусанта звучить навіть як символ на означення бездарності та неучтва: «Що ж до

„наукового знання та технічних здобутків“, то самі бачите – Поліщук!» [9, 123]. Точка зору автора – гнівно саркастична.

Негативну оцінку професійних здібностей опонента М. Хвильовий висловлює термінами, утвореними від прізвища літератора, – «поліщуківський інтелектуальний багаж», «поліщуківська брошурка».

На прикладі змін назв персонажа, їх почергового використання в тексті памфлета можна свідчити, що головний герой еволюціонує в творі від літератора до непрофесіонала і врешті до звичайної пересічної людини. Імена В. Поліщук, Валер'ян Поліщук характеризують персонаж як суспільного діяча, а назвами Валер'ян, Валерка памфлетист передбачливо порушує правила етикету, обов'язкові для публічного, оприлюдненого звернення, автор застосовує невластиву для офіційного стилю форму і представляє суб'єкт уваги як рядову, може і непогану людину, але далеку від наукових звершень.

Щоправда, власні імена опонента використовуються тільки у безпосередніх звертаннях до нього, тут можна твердити, що авторська точка зору змінюється залежно від використання ним того чи іншого часопростору. У памфлеті «Ахтанабіль...» наявний часовий простір сатири, в якому Хвильовий-критик аналізує суспільну діяльність опонента, та власний час Хвильового-громадянина, що відчутний у авторських відступах.

За межі часового простору сатири виходять рефрени («ти не ображайся, Валер'яне, «ми тебе не хочемо підозрівати в цьому»), в яких висловлена підсумково-поетапна, гумористично-сатирична точка зору автора-громадянина.

Хвильовий чергує часові частини з метою розмежування сатиричного тексту з власним осібним ставленням до персонажа, точку зору професійного критика з точкою зору автора-людини. Наприкінці памфлету письменник використовує прийом висловлення дружньої критики-поради, він ніби на короткий термін покидає викривально-знищувальний часовий простір сатири і переходить до приятельськи-корисних порад, які в реальному житті прийнято доброзичливо висловлювати віч-на-віч. «Тепер кілька слів „по-товариському“. Товаришу Валер'яне! писав ти колись добрі пересічні вірші, але тебе збентежив Филипченко, і... манія величчя. Покинь їх, друже!... Приборкай себе, друже, як і ми себе приборкали і йди на технічну виучку до Зерова...» [9, 150]. Точка зору

М. Хвильового щодо Поліщука-літератора, висловлена поза межами публіцистично-сатиричного тексту, залишається критичною, але дещо м'якшою.

Для Хвильового-памфлетиста властива форма вираження оцінки, яку Б. Успенський виокремлює як «точку зору пташиного польоту» [7, 87], коли в незначному за обсягом тексті подається сконденсована сумарна думка того, що було описано досить детально, у подробицях. У живописі подібний вид сприйняття дійсності отримав назву «дальне бачення» [9] як спроможність охопити поле зору цілком, від краю до краю.

«P. S i P. P. S» памфлету – це діалог між автором і невизначеною особою, обізнаною з проблематикою дискусії. В цій розмові памфлетист узагальнює, підсумовує власне ставлення щодо творчих здібностей В. Поліщука, оцінки опонента його прихильниками, висловлює точку зору відносно правомірності власних аргументів у критиці свого ідейного противника.

У памфлеті Хвильового поширений прийом зіставлення точок зору (автора, суб'єкта уваги та сторонніх осіб) як додатковий засіб висвітлення позиції публіциста. Хвильовий називає себе у тексті «памфлетист», «Хвильовий», «наш шановний памфлетист Микола Хвильовий», в оцінці власної особистості застосовує терміни В. Поліщука, стає на точку зору опонента. Одночасно для характеристики суб'єкта уваги використовує його власну оцінку своєї особистості – «гарячий воїн революційних битв Октября» («militant ardent etc»), яка впродовж тексту повторюється кілька разів. Спочатку у висловлюванні Поліщука [9, 129] у стверджувальній формі, а згодом у мові публіциста як сумнівний факт [9, 134], а далі як ознака поетичної бездарності [9, 148; 150].

Для наочної демонстрації незграбності, необґрунтованості думок літературного опонента Хвильовий зіставляє дві точки зору через порівняння коротких текстів – власного та чужого. Публіцист спочатку представляє читачеві уривок із праць (автобіографії, верлібра, статей) В. Поліщука: «...І от жовтень ударив по всіх їх...» [9, 128], а поруч узагальнює сказане опонентом у власній інтерпретації, автор ніби формулює провідну, сконденсовану думку, яка в його розумінні витікає із сказаного дискусантом: «Був главкомом на складі „Сельдяного Буяна“, де командував проти контрреволюційної їжі, риби та м'яса...» [9, 129]. Такі підсумкові стислі коментування – це сатирично видозмінений

і перефразований дослівний текст, у ньому зроблено переакцентування думок на такий шкалт, що висловлене В. Поліщуком набуває додаткової логічної непослідовності, незграбності та комізму. Точка зору автора-критика розкривається в такий спосіб, при якому памфлетист вкладає власні комічні висновки в уста опонента, його монологічне висловлювання. Штучно утворена автором пряма мова В. Поліщука поєднує в собі одночасно дві різнобічні точки зору Хвильового-критика: незадовільно-оціночна точка зору на зміст висловленого та викривальна точка зору щодо форми вираження. Памфлетист виставляє на сміх професійного літератора через його безпосереднє мовлення, він відтворює у памфлеті кострубату, збіднену мову опонента, чудернацьку лексику, здебільшого макаронізми, які спотворюють звучання його думок. М. Хвильовий передбачливо вводить у текст мову свого «героя», чим прагне передати особливості стилю промовця – літератора і письменника, його манеру висловлення, словниковий склад. Памфлетист підводить читача до думки, що робота, написана в такому стилі, не може претендувати на рівень наукової, що зміст і форма творів Поліщука однаковою мірою не становлять нічого вартісного. Хвильовий переходить від аналізу зовнішніх засобів вираження до суті, змісту висловлювання опонента.

Дослідниця новелістичних композицій Хвильового І. Немченко виділила серед основних їх особливостей багатоголосся – часту зміну або одночасне висловлювання кількох точок зору [4, 163]. Публіцистика письменника увібрала в себе чисельні прийоми Хвильового-художника, у памфлеті «Ахтанабіль...» чутні голоси визначних теоретиків – Д. Донцова [9, 135], С. Єфремова [9, 143], до думок яких звертається автор з метою підтвердження правомірності власних суджень. Ефект поліфонічності памфлету створює діалогічне спілкування публіциста з умовними комунікантами – учнем третьої групи: «І справді, що таке метр? – Віршовий розмір, – відповідає учень третьої групи, – стопа, як сказано в грецько-латинській науці про вірш. – Ну, скажи приклади. – Ямб, хорей, дактиль і т. д...» [9, 145], чи, наприклад, з невизначеною особою у розділі «P. S., і P. P. S.» [9, 151]. Автор використовує суб'єктивну позицію, посилається на свідомість інших людей, виражає оціночну точку зору через психологічну позицію сторонніх осіб.

Особливості індивідуального світобачення та світовідчуття (точок зору) мають безперечний вплив на продукт творчої праці. Аналіз форми

художнього полотна передбачає дослідження різновиду, взаємозв'язку та функцій відчуттів однієї чи кількох осіб як засіб забезпечення художньо-естетичної цілісності твору.

Для публіцистичного викладу, як і для художньої літератури, властиві часо-просторова та психологічна точки зору, але домінуючою є оціночна точка зору. Публіцист аналізує суспільно-політичне життя та виступає носієм панівної точки зору, яка підпорядковує собі інші точки зору та оцінює їх.

У памфлеті М. Хвильового «Ахтанабіль...» протистоять дві точки зору – автора та опонента, тому у творі розмежовуються точка зору В. Поліщука на суть аналізованих явищ та понять, точка зору Хвильового з цих питань, точка зору публіциста на точку зору ідейного противника та точка зору сторонніх осіб.

Для розкриття точки зору В. Поліщука М. Хвильовий застосовує лінгвістичні засоби: дослівне цитування, непряму мову та переказ думок опонента. Публіцист обробляє чуже слово з позиції оповідача-критика з метою викриття наукової та логічної непослідовності літературознавчої праці опонента.

Оціночна точка зору Хвильового, ставлення автора до описуваного розкривається через прямі, відкриті думки, а також за допомогою тропів, варіювання іменем персонажа, зіставлення думок (власних та суб'єкта уваги). Точка зору памфлетиста змінюється з гостро сатиричної до дещо м'якшої залежно від використання автором того чи іншого часу простору, а застосування точки зору «пташиного польоту» дає змогу висловити підсумкові узагальнюючі думки. Психологічна точка зору – це залучення об'єктивної позиції сторонніх осіб – поліфонічність, як засіб поєднання частин тексту в єдине творче полотно.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Астахов С.* Письма о рассказе. – М., 1964.
2. *Корман Б. О.* Изучение текста художественного произведения. – М., 1972.
3. *Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина.* Институт научн. информ. по общественным наукам РАН. – М., 2003.

4. *Немченко И.* Новелістика М. Хвильового в контексті української прози початку ХХ ст. Дис. канд. філол. наук: 10.01.01. – Одеса, 2004.
5. *Ортега-і-Гассет Х.* Эстетика. Философия культуры. – М., 1991. – С. 186-203.
6. *Толстой А. Н.* О литературе и искусстве. – М., 1984.
7. *Успенский Б. А.* Поэтика композиции. – М., 1970.
8. *Фащенко В. В.* Вибрані статті. – К., 1988.
9. *Хвильовий М.* Україна чи Малоросія? – Памфлети / За ред. М. Жулинського. – К., 1993.